

סמטר ב - דף 3 - מסכת ברכות דף נה

[החל מעמ' א: אמר רב חסדא כל חלום עד נו עמ' א: בר הדיא מפשר]

סוגיית השבוע וסוגיית השבוע הבא עוסקות בחלום. לחלום מעמד מרכזי בתרבות ובפסיכולוגיה האנושית. במאמרים הנספחים ישנם סכומים לעמדות ביחס לחלום על פי גישות פסיכולוגיות שונות ועל פי זווית המבט היהודית הלכתית. אנו ננסה לתת לסוגיות לדבר. אפשר לקרוא את המאמרים לפני הלימוד, אפשר אחריו – אך מומלץ לחשוב לפני שמתחילים ללמוד – מחשבה עצמית בדבר האופן בו אנו תופסים את החלום ובדבר האפשרות של אחרים להבינו.

א. אימרות רב חסדא

לרב חסדא 7 אמירות ביחס לחלום [האמירה השביעית מצויה בעמ' ב]. ננסה ללמוד כל אחת בפני עצמה ולהציע הכוונה לתפיסתו הכוללת.

1. 'טוות' – מה זה? השוו את פירושו של רש"י לפירושו של התוספות רא"ש המובא כאן:

כל חלום ולא טוות. כל חלום רע שאדם רואה יש לדאוג עליו חוץ מחלום שראה אחר התענית לפי שישב בתענית ונצטער מחמת העינוי ראה חלום רע כדאמרינן לעיל בפרק אין עומדין, וכן לחלום טוב שאין אדם רואה חלום טוב אלא מתוך דברי שמחה:

מה המחלוקת? מה העמדה המובלעת ביחס לחלום, לפי כל פירוש? כדאי להציץ גם במסקנה המעשית אותה מעלה בעל המשנה ברורה – מתוך ביאורו שער הציון לשו"ע או"ח סימן רכ אות קטנה א:

ודע דאיתא בגמרא [ברכות נ"ה] כל חלום ולא טוות עיין רש"י שם ובתוספות רבינו יהודה ובתוספי הרא"ש פירושו וז"ל כל חלום רע שאדם רואה יש לדאוג עליו חוץ מחלום שראה אחר התענית לפי שישב בתענית ונצטער מחמת העינוי יראה חלום רע ע"ש וכן פירש ג"כ בערוך ומזה יש ללמוד לכל היכא שיש לאדם צער גדול ואח"כ רואה בחלומו חלום רע שאין לדאוג עליו:

2. 'כאגרתא דלא מקריא' – מה זה מבקש לומר? ראו את פירושו של רש"י. דבריו נסמכים בין השאר על הסוגיות הבאות בעמ' ב'. שם מוזכר הרעיון שהחלומות הולכים אחר הפה – ושם נעניין ברעיון. אך יש לשים לב שעמדת רב חסדא זו נתפסת כדומיננטית גם בסוגיית הטבת החלומות – אין לפתור חלום אלא רק להיטיבו [שם בעמ' ב]. לאור הנ"ל מה הדבר אומר על טיבו של החלום והשפעתו על החיים?

לעומת זאת ראו גם את פרשנותו המעניינת של הזוהר לדברי רב חסדא אלו:

חלק א דף קצט א

תו ויזכור יוסף את החלומות אשר חלם, אדכר לון בגין דלית נשיו קמי קב"ה, דהא חלמא דאיהו טבא בעי בר נש לאדכרא ליה דלא יתנשי, וכדין אתקיים, דהא כמה דאתנשי קמיה דבר נש, הכי אתנשי עליה. תא חזי חלמא דלא אתפשר כאגרתא דלא מתקריא, ותא חזי בגין דלא אדכר כמאן דלא ידע ליה, ועל דא מאן דאתנשי מניה חלמא ולא ידע ליה, לא קיימא עליה לאתקיימא. ובגין דא יוסף הוה דכיר חלמיה בגין לאתקיימא, בגין דלא יתנשי חלמא מניה לעלם, והוה מחכה ליה תדיר.

3. 'מקיים כוליה' – לאמירה זו ישנה פרשנות של ר' יוחנן בהמשך העמוד. הוא דורש פסוק בירמיהו כג. עיינו בפסוק. האם ביאור ר' יוחנן מתאים לפשוטו של מקרא?

ההוכחה שיש כאן תבן נלמדת מן הפריט – ירח. האם הוכחה זו הכרחית? ראו את ביאורו של רש"י לפסוק בתורה: הבוא נבוא - והלא אמך כבר מתה (ב"ר) והוא לא היה יודע שהדברים מגיעין לבלהה שגדלתו כאמו (ב"ר)

ורבותינו למדו מכאן שאין חלום בלא דברים בטלים ויעקב נתכוון להוציא הדבר מלב בניו שלא יקנאוהו לכך אמר לו הבוא נבוא וגו' כשם שא"א באמך כך השאר הוא בטל (ב"ר):

4. 'בישא עדיף מטבא' – למה? ראו את ביאורו של רש"י. יש לצרף לכך הערה ביחס לחלום רע שלא מופיעה בסוגיות שלנו

אך משלימה פן זה: מתוך שבת דף יא:

ואמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב יפה תענית לחלום כאש לנעורת ואמר רב חסדא ובו ביום

ואמר רב יוסף אפילו בשבת –

ראו גם את דברי הריטב"א שם:

נעורת פי' אע"פ שבדברים בעלמא אמרו מכמים דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין ואפילו בזה שיש צורך איסור מ"מ כשבא לו התעוררות בחלום על עניני עצמו ראוי לו לחוש לדבר אם רואה עצמו נבהל ונפחד שזה ודאי הערה מן השמים הוא שבא עליו שיחפש במעשיו ויחזור בתשובה ועל הדרך הזה אמרו בנדרים בפ"ק במי שנידוהו בחלום שילך לפני עשרה דתנו הלכתא ויתירו לו והטעם לענין שאמרנו כי הערה הוא מן השמים שעשה נסתרות והיה צריך לנדות או היו נגלות או שעשה עבירות חמורות שהוא נזוף לשמים ומתוך שיטרח בכל זה יפשפש במעשיו ואותם חכמים יורוהו דרכי תשובה ולפיכך כל שרואה חלום שמפחידו ראוי לו להתענות ולחזור בתשובה.

5. 'מסתייה' – מה פירוש? ראו רש"י. ראו את ביאורו המדייק של המהרש"א

עציבותיה מסתייה כו'. עיין פירש"י וכן י"ל סיפ' דמלתא חלמא טבא חדוה מסתייה והוא דחוק דהל"ל האי לישנא דלקמן עציבותיה מפכחא ליה ונראה דהכא ה"פ חלמא בישא עציבותיה מסתייה שזה הוא פתרונו וקיומו של חלום בישא דחזא שהוא מצטער וכן בהיפך חדוה מסתייה שחלום הטוב דחזא הוא פתרונו ומתקיים בהך חדוה שהוא משמח וק"ל:

מהו הצד השווה בפירושים? היש קשר בין הערה זו לקודמתה?

6. 'קשה מנגדא' – פירוש רש"י. מהו הרעיון הבסיסי? אפשר להסתייע באמירה תלמודית אחרת לביאור הענין [מתוך

ברכות ז א]:

ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי טובה מרדות אחת **רש"י**
בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות שנאמר ורדפה את מרדות אחת - לשון רדוי והכנעה, שאדם שם על לבו מאהביה וגו' ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון מאליו:
כי טוב לי אז מעתה וריש לקיש אמר יותר ממאה ורדפה את מאהביה וגו' - וכשתראה שאין עוזר תשים מלקיות שנאמר תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה: על לבה לאמר אשובה אל אישי הראשון:

מהי המסקנה העולה משש האמרות הראשונות של רב חסדא? מה זה אומר על חלום וחלומות? עם איזו עמדה מן העמדות ביחס לחלום הוא מזדהה יותר? שימו לב להיגד השביעי שלו וראו כיצד הוא משתלב בתמונה הכוללת:

7. 'שלא יבהלוך' – מיהו בן הזוג של החלום הרע?

ג. הטבת חלום

1. כיצד מטיבים חלום? מה פשר שלוש סדרות שלוש הפסוקים המוזכרים? מה זה אומר על ההטבה? ראו בנספח מתוך האנציקלופדיה התלמודית תיאור מפורט ומנומק של התהליך.
2. שימו לב גם לאמירה המשולשת של מי שמטיב את חלומו בברכת כהנים – התוכלו להשוותה להטבה בנוסחה הראשון?
3. ההמלטות מעין רעה [הרע] על עיצותיה השונות [הדיבור ותקיעת הבהונות] – מה משמעותו? פירוש מקורי ניתן למצוא בכתובת: http://www.machonmeir.org.il/hebrew/main_id.asp?id=2841 החל מדקה 53 בערך.

ג. עמדות שונות ביחס לחלומות

1. עמדת שמואל – 'שוא' ו'שוא?' האם כפילות זו עמדה צינית או רצינית? האם פירוש של רבא לסתירה הוא ההסבר היחידי האפשרי?
2. שיטת ר' בנאה – 'אחרי הפה' האם ההגבלה של רבא הכרחית?
3. שיטת ר' יונתן – 'הרהורי לב' – האם ביאור זה בחלום נמצא באותו מישור לביאורים האחרים? ראו על פי הדוגמאות המובאות בהמשך.

ד. ראו כיצד פרשני המקרא משתמשים בסוגיות שלנו לדייק את לשון התורה:

אור החיים לבראשית לז ח

ועל דבריו - פירוש שדיבר אליהם החלום, לו יהיה שחלם כן לא היה מוציא מפיו כדברים האלה: עוד ירצה על דרך אומרם בפרק הרואה (ברכות נו). אמר ליה קיסר לר' יהושע וגו' הרהר כוליה יומא לאורתא וכו' רעיונך על משכבך וכו', ולזה חשדו ליוסף כי להיותו חושב מחשבות השתוררות עליהם רעיוניו וכו', והוא אומר על דבריו, פירוש על דרך אומרם (קהלת ג יח) על דברת בני האדם וגו', כי על ידי מעשיו ומחשבותיו אשר התעסק בהשתררות על האחים, הוא הסובב לחלום כל מן דין: או יאמר על דרך אומרם בפרק הרואה (שם נה): כל חלמא דלא וכו' כאגרתא דלא מקריא, והוא אומר על חלומותיו ועל דבריו, שאינו מעלימו והוא מבקש לקיימו במה שמספרו ומבקש פתרונו הרי זה מגיד כי חפץ הוא למשול באחיו, ודבר זה יכפיל השנאה בהפלגה:

האם מישהו זוכר את הפירוש שהציע הרב עמית ל'ועל דבריו' בשיעור שנתן בשעת מבצע חומת מגן? בדירת הבנות [של קרן].

ה. נספחים

1. הרב יצחק פחה, דברי חלומות בהלכה, תחומין ה' (תשמ"ד), עמ' 427-402.
2. חלום בפסיכולוגיה – דקל שלו, מאה שנים של חלומות, (2009) עמ' 70-25.
3. הטבת חלום מתוך האנציקלופדיה התלמודית.
4. א' שנאן, החלום במדרש ומדרש החלום, מגוון דעות והשקפות בתרבות ישראל ה' (תשנ"ה) עמ' 61-43.
5. גלית חזן רוקם, 'חלום הוא אחד משישים של נבואה': פעולת הגומלין בין הממסד הטקסטואלי לבין ההקשר העממי בפתרון חלומות בספרות חז"ל התרבות העממית (תשנ"ו) 54-45.
6. יצחק לוי, משמעות החלום בפסיכולוגיה המודרנית וביהדות מגוון דעות והשקפות בתרבות ישראל ה' (תשנה) 34-17.
7. ברוך כהנא, בחלום אדבר בו: עיונים בתורת החלום החסידית דימוי 27 (תשס"ו) 81-68.
8. רחל אליאור, מציאות במבחן הבדיון: החלום במחשבה המיסטית - חירות הפירוק והצירוף, מגוון דעות והשקפות בתרבות ישראל ה' (תשנה) 79-63.

נספח: אנציקלופדיה תלמודית כרך ח, הטבת חלום [טור תשנג]

הטבת חלום. תיקון חלום, שאדם דואג עליו, על ידי ברכות ותפלות.

הפרקים:

א. ההטבה;

ב. בברכת כהנים.

א. ההטבה. הרואה חלום ונפשו עגומה עליו - ואפילו אין מרומז בו שום דבר רע, אלא שהוא נפשו עגומה עליו¹ - ילך ויטיבנו בפני שלשה². [טור תשנג] כיצד יעשה, יביא שלשה - שאוהבים אותו³ - ויאמר להם: חלמא טבא חזאי (חלום טוב ראיתי), ויאמרו לו הם: טבא הוא וטבא ליהוי רחמנא לישוויה לטב, שבע זימנין ליגזרו עלך מן שמיא דליהוי טבא ויהוי טבא (טוב הוא וטוב יהיה, ה' יעשנו לטוב, שבע פעמים יגזרו עליך מן השמים שיהיה טוב ויהיה טוב)⁴. שבע פעמים שאמרו יש סוברים שהוא מן הלחש⁵, ופירושו: בקיום מתמיד יהא עליו שיהיה טוב⁶, אבל אין צריך לאמרו אלא שלש פעמים⁷, כדרך כל הלחשים⁸, ויש סוברים שאינו מן הלחש, והכוונה שצריך לומר שבע פעמים חלמא טבא וכו' וכן הם יענו אחריו שבע פעמים⁹. ויש שכתבו לצאת ידי שתי הדעות - שהוא מהלחש ושצריך לומר שבע פעמים - שיאמרו טבא הוא וטבא ליהוי ארבע פעמים ואחר כך יאמרו יחד עם שבע זימנין שלש פעמים¹⁰. ויש שכתבו שהחולם יאמר שלש פעמים רצופות חלמא טבא חזאי והמטיבים יענו שלש פעמים חלמא טבא חזיתא (חלום טוב ראית) ויסיפו פעם אחת חלמא טבא הוא כו' וליגזרו מן שמים כו' עד וטבא ליהוי, וכסדר הזה יעשו שלש פעמים¹¹, ויש אומרים חמש פעמים¹², ויש אומרים שבע פעמים¹³, עד שנמצא החולם אומר עשרים ואחת פעמים חלמא טבא חזאי, וכן המטיבים¹⁴.

ואחר כך יאמרו שלש הפיכות, שלש פדויות, ושלוש שלומות; שלש הפיכות הן: הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני שמחה¹⁵, אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם¹⁶, ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלהיך¹⁷; שלש פדויות: פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי¹⁸, ופדויי ה' ישובו ובאו ציון ברנה [טור תשנה] ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה¹⁹, ויאמר העם אל שאול היונתן ימות אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל חלילה חי ה' אם יפול משערת ראשו ארצה כי עם אלהים עשה היום הזה ויפדו העם את יונתן ולא מת²⁰; שלש שלומות: בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו²¹, ורוח לבשה את עמשי ראש השלישים לך דויד ועמך בן ישי שלום שלום לך ושלום לעזרך כי עזרך אלהיך ויקבלם דויד ויתנם בראשי הגדוד²², ואמרתם כה לחי ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום²³, ויש מוסיפים ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום²⁴, ויש נוסחאות שמוסיפים אחר זה המזמור שיר למעלת אשא עיני וגו'²⁵, והפסוק תודיעני ארח חיים וגו'²⁶, ופרשת ברכת כהנים²⁷. ואחר כך אומרים לו: לך אכול בשמחה לחמך וגו'²⁸, אלא שיש משנים המלים, מפני שראשי התיבות הן "אבל", ולכן יאמרו לך בשמחה אכול לחמך²⁹.

בשעת ההטבה יזכור את החלום במחשבתו³⁰, ויש מהראשונים שכתבו שאחר חלמא טבא חזאי והם ענו לו חלמא טבא חזיתא יזכיר להם החלום, ואם יכולים לפתרו פותרים אותו לטוב כמו שיוכלו, ואחר כך יאמרו שלש הפיכות וכו' כסדר שלמעלה³¹.

זמן ההטבה יש אומרים שהוא בסוף היום, אחר יציאת בית הכנסת³², ויש אומרים בשחרית³³. מותר להיטיב חלום בשבת, ואף על פי שאסור לשאול צרכיו בשבת, לפי שהוא כפיקוח נפש³⁴.

וכתבו אחרונים שטוב שירגיל האדם את עצמו לבלי לשים לבו לחלומות, כי רובם אין בהם ממש, כמו שכתוב: כי בא החלום ברב ענין³⁵, שדרך החלום לבוא ברוב הרהורים שמעיין ומהרהר ביום³⁶, ונאמר: כי ברב חלמות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא³⁷, השהו החלומות והבלים, ועיקר [טור תשנן] הכל לירא מפני האלהים ואז לא יירא מהחלום, אלא שאם נפשו עגומה עליו ודואג מהחלום יעשה הטבת חלום³⁸.

ב. בברכת כהנים. מי שראה חלום ואינו יודע מה ראה - שאינו יודע מה טיבו של החלום, אם טוב או רע³⁹, או שנשתכח ממנו החלום⁴⁰ - יעמוד לפני הכהנים בשעה שנושאים כפיהם ויאמר: רבוננו של עולם אני שלך וחלומותי שלך, חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא, בין שחלמתי אני לעצמי ובין שחלמו לי חברי ובין שחלמתי על אחרים - ויש שכתבו להקדים חלומות שחלמתי על אחרים, שאדם צריך לבקש על חברו תחילה⁴¹ - אם טובים הם חזקם ואמצם כחלומותיו של יוסף ואם צריכים רפואה

רפאם כמי מרה על ידי משה רבנו וכמרים מצרעתה וכחזקיהו מחליו וכמי יריחו על ידי אלישע, וכשם שהפכת את קללת בלעם הרשע מקללה לברכה כן הפוך כל חלומותי עלי לטובה⁴². ונוהגים לסיים: ותשמרני ותחנני ותרצני, כנגד וישמרך ויחונך ושלום שהוא רצון⁴³, ויש מוסיפים לפני כן: ותבוא עלי ברכת כהניך ותשמרני, וכן לפני ותחנני ותרצני⁴⁴. נוסח אחר יש בירושלמי - אלא שלא הזכיר שם בשעת נשיאת כפים⁴⁵ - יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שיהיה כל חלומותי שחלמתי בין בלילה הזה בין בשאר הלילות בין שחלמתי אני ובין שחלמו לי אחרים אם טובים הם יתקיימו עלי לששון ולשמחה לברכה ולחיים, ואם לדבר אחר כשם שהפכת את מי המרה למתיקה ומי יריחו על ידי אלישע למתיקה ואת קללת בלעם בן בעור לברכה כן תהפוך את כל החלומות הקשים ומה שחלמו אחרים לטובה לברכה ולרפואה ולחיים לשמחה ולששון ולשלום, ואחר כך יאמר שלשה פסוקים של הפיכות⁴⁶.

כשאומר התפלה יסיים עם הכהנים כדי שיענו הצבור אמן⁴⁷, שעת רצון היא⁴⁸, ויש שכתבו טעם [טור תשנז] לדבר שיאמר בשעת נשיאת כפים לפי שכתוב: הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה⁴⁹, ודרשו: אלו ששים אותיות שבברכת כהנים, כולם אחוזי חרב⁵⁰, שכל אחד ואחד שמו של הקב"ה נזכר בו, יברך ה' יאר ה' וישא ה', איש חרבו על ירכו⁵¹, אפילו רואה אדם בחלמו החרב שלופה ונתונה בצוארו וקוטעת את ירכו משכים לבוקר והולך לבית הכנסת מפחד שראה בלילות בחלמו ורואה את הכהנים נושאים את כפיהם והחלום הרע מתבטל ממנו⁵², וברכת כהנים יש לה כח לתקן חלום רע כשמתפללים עליו באותה שעה⁵³. ויש מן הראשונים שכתב שיכוין את השעה שהצבור מכוונים בה ביותר, והוא בשעת תפלה, וכל שכן בשעה שהכהנים נושאים כפיהם ועונים הצבור אמן אחריהם בכונה יתרה ויתפלל על עצמו⁵⁴. בירושלמי לא הזכירו כלל שתפלה זו היא בשעת ברכת כהנים, אלא זה שהוא רואה חלום קשה צריך לומר יהי רצון וכו'⁵⁵.

אף על פי שבשעת נשיאת כפים צריך להאזין לברכת כהנים, ואין לומר באותה שעה פסוקים⁵⁶, התירו לומר התפלה על החלומות משום סכנה, שמא חלום מסוכן הוא שצריך רפואה⁵⁷, ויש שכתבו שאף זה נקרא מאזין, שמראה עצמו שמקבל ברכתם ומשום כך אומר שתתקיים בו הברכה ויתהפך חלום⁵⁸, שכיון שיש לברכת כהנים כח לתקן החלום כשמתפללים באותה שעה, הרי זה מענין ברכת כהנים⁵⁹, ויש שהיו רגילים לומר התפלה בשעה שהכהנים אומרים וישמרך ויחונך שלום⁶⁰, וכתבו על זה שיש לדקדק לומר ממש בשעה שמאריכים בכ"ף של וישמרך ויחונך, שכבר גמרו התיבה ומאריכים רק בניגון ההברה האחרונה, ואינו נראה [טור תשנח] כמי שאינו מאזין לברכה, ואף על פי שבסוף פסוק שלישי, שהיא התיבה שלום, אי אפשר להמתין עד שסיימו התיבה, שהרי מאריכים בניגון קודם שיגמרו המ"ם של שלום, מכל מקום מה שאפשר לתקן יתקן⁶¹, אבל לא יאמר בשעה שעונים אמן, שכל הצבור צריכים לענות אמן⁶².

במקום שאין הכהנים נושאים כפיהם, יאמר התפלה בשעה שהשליח צבור אומר שים שלום, ומסיים יחד עמו, כדי שיענו הקהל אמן⁶³, ואם ראה שלא יוכל לסיים עם השליח צבור, יתחיל בשעה שהשליח צבור אומר יברכה⁶⁴. ויש שכתבו שלעולם אם אין שם נשיאת כפים יאמר הבקשה בשעה שהשליח צבור אומר ברכת כהנים⁶⁵, או בעת שיענו הצבור אמן אחר ש"ץ⁶⁶. אם לא יכול להאריך לומר התפלה⁶⁷, או שגמר התפלה קודם שסיימו הכהנים, ועניית אמן של הצבור לא תהיה על תפלתו⁶⁸, או שלא הספיק לומר התפלה עד שהחזירו הכהנים פניהם⁶⁹, יאמר: אדיר במרום שוכן בגבורה אתה שלום ושמך שלום יהי רצון מלפניך שתשים עלינו שלום⁷⁰. ויש שכתבו שיאמר תמיד אחר שהכהנים החזירו פניהם אדיר במרום כו'⁷¹. ויש גורסים כשהכהנים מחזירים פניהם יאמר השוכן בגבורות שלום שים עלי שלום, ויענו הצבור אמן, ואם לא יכול לומר כל כך יאמר אדיר במרום כו'⁷².

המקריא לפני הכהנים לא יאמר תפלת רבונו של עולם, אף על פי שמובטח שיחזור למקומו להקרות להם⁷³. לא יאמר תפלה זו בכל יום, אלא ביום שראה חלום⁷⁴, ויש אומרים אותה בכל רגל, שבודאי חלם בין רגל לרגל⁷⁵.